

Фролов Сергій Володимирович,
*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування» та
соціально-гуманітарних дисциплін
Державного біотехнологічного університету
orcid.org/0000-0003-2537-4650
frolovsergy1962@gmail.com*

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ НАД РАДЯНСЬКОЮ ІСТОРИЧНОЮ НАУКОЮ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1945–1955 РР.)

У статті досліджено розвиток історичної науки в перше повоєнне десятиліття – період, на який прийшовся апофеоз тоталітарного режиму та культ особи Й. Сталіна. Історична наука завжди відігравала важливу роль у політичному житті суспільства. Офіційна концепція історичної науки в усі історичні епохи мала на меті обґрунтування наявного устрою. Це особливо проявилось в епоху сталінізму, особливо в перше повоєнне десятиліття. Саме тоді відбулося остаточне затвердження командно-адміністративних методів керівництва історичною наукою. При цьому особлива роль відводилася ідеологічним кампаніям. Ось чому вивчення цього періоду є важливим для розуміння особливостей розвитку історичної науки. Тема вимагає ретельного наукового вивчення, оскільки історіографія даної проблеми досить обмежена. Після завершення Другої світової війни склалися всі умови для подальшого посилення контролю за історичною наукою. Військовий режим 1941–1945 рр. змінив напіввійськовий часів «холодної війни». Суспільні науки, в тому числі й історична, опинились у самому епіцентрі протистояння між СРСР та США. Історична наука опинилася під пильним контролем із боку партійно-державних органів. Посилення контролю за історичною наукою у повоєнні роки можна пояснити прагненням сталінського керівництва відновити втрачений під час війни вплив на суспільство. Перемога радянського народу у Другій світовій війні була використана у пропаганді влади як переконливий доказ переваги соціалістичного устрою над капіталістичним. Історична наука повинна була підтвердити переваги соціалістичного суспільного та державного устрою, науково обґрунтувати правильність дій партійного керівництва як у передвоєнні, так і у післявоєнні роки. Посилення партійного керівництва наукою у перші повоєнні роки знайшло своє відображення у виході низки постанов з питань ідеології, у тому числі стосовно викладання та розвитку історичної науки. Апофеозом нової ідеологічної кампанії можна вважати початок гонінь на інакодумців, який отримав назву боротьби з космополітизмом.

Ключові слова: історична наука, сталінізм, космополітизм, «холодна війна».

Frolov Serhii,
*Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
UNESCO "Philosophy of human communication"
and social and humanitarian disciplines
State Biotechnological University
orcid.org/0000-0003-2537-4650
frolovsergy1962@gmail.com*

STATE CONTROL OVER SOVIET HISTORICAL SCIENCE IN THE FIRST POST-WAR DECADE (1945–1955)

The article examines the development of historical science in the first post-war decade, the period that saw the apotheosis of the totalitarian regime and the personality cult of Y. Stalin. Historical science has always played an important role in the political life of a marriage. The official concept of historical science in this historical era is small in terms of the basic structure. This especially manifested itself in the era of Stalinism and, especially in

the first decade of the war. This itself resulted in the residual confirmation of command-administrative methods of policing by historical science. In this case, a special role was given to ideological campaigns. This is why this period is important for understanding the peculiarities of the development of historical science. The topic requires careful scientific study, so the historiography of this problem is limited. After the completion of the Other Light War, all minds came together to further strengthen control over historical science. The military regime of 1941-1945, changing the tone of the Cold War. Common sciences, including history, were located at the very epicenter of the conflict between the USSR and the USA. Historical science fell under the strict control of the party-state bodies. Increased control over historical science during the war can be explained by the efforts of Stalin's religious school to renew the spending on marriage during the war. The victory of the Soviet people in World War was used in the propaganda of the regime as convincing proof of the superiority of the socialist system over the capitalist one. Historical science was responsible for confirming the advantages of the socialist suspense and sovereign order, scientifically demonstrating the correctness of the party's leadership, both in the pre-war and post-war years. The strengthening of party politics by science, in the early years of the war, found its reflection in the output of low regulations on the nutrition of ideology, including a hundredfold contribution to the development of historical science. The apotheosis of the new ideological campaign may mark the beginning of persecution of "dissenters", which will take away from the name of "the fight against cosmopolitanism."

Key words: historical science, stalinism, cosmopolitanism, "cold war".

Вступ. Перше повоєнне десятиліття – складний, суперечливий період розвитку української науки в суспільно-політичних реаліях радянської дійсності 40-х – 50-х років ХХ ст. Це був час, коли країна підіймалась з руїн, загоювала рани, нанесені війною. Потроху відбувався процес відновлення та подальшого розвитку історичної науки. Але саме у перше повоєнне десятиліття відбувалось становлення нової системи партійно-державного керівництва наукою. Свого апофеозу досяг тоталітарний режим та культ особи Й. Сталіна, що наклало серйозний відбиток на суспільне життя країни. Саме тоді відбулося остаточне затвердження командно-адміністративних методів керівництва історичною наукою. При цьому особлива роль відводилася ідеологічним кампаніям. Ось чому вивчення цього періоду є важливим для розуміння особливостей розвитку історичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Крім того, актуальною та маловивченою залишається проблема взаємовідносин влади та науки. Досліджувана тема дає можливість реконструювати розвиток історичної науки у вкрай складних умовах життя країни. І. Колесник, В. Смолій у монографії «Історик і влада» пишуть: «Історик і влада – такий собі Дволиккий Янус, обидва не можуть існувати окремо, самостійно, не впливаючи один на одного. Влада (державна, ідеологічна, політична) завжди володіла монополією на історію. Вона виступала замовником історичних праць, створювала посади, штат офіційних історіографів задля легітимації свого існування» (Колесник, Смолій, 2016, с. 5).

Серед загальних робіт можна назвати колективну монографію «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська відлига» (2014). На основі оригінальних джерел автори аналізують становище країни після війни, відновлення тотального контролю партії над суспільством, частково втрачений в роки війни. У монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» (2010) висвітлюється широке коло проблем соціальної історії України періоду пізнього сталінізму. Заслуговує на увагу монографія Н.М. Сірук ««Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)» (Сірук, 2013). На основі архівних документів та матеріалів автором досліджено суспільно-політичну ситуацію та політику державно-партійного керівництва щодо ідеологічного нагляду над культурою, мистецтвом, наукою України в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. У праці здійснено аналіз розгорнутих у цей період ідеологічних кампаній («ждановщина») які були спрямовані проти творчої та наукової інтелігенції як головного носія національної самобутності українського народу та проводилися під гаслом боротьби проти українського буржуазного націоналізму. У монографії В.К. Баран, В.М. Даниленко «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)» (Баран, Даниленко, 1999) автори наголошують, що повоєнний період був часом широкомасштабного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки та суспільних процесів.

Виклад основного матеріалу. Історична наука виконує не так наукову функцію (пошук істини), як функцію інтелектуального забезпечення правлячих груп, бо вона має на меті обґрунтування наявного режиму. Особливо це стосується радянського періоду, коли складалася система командно-адміністративного управління країною та громадським життям. Державний контроль управління історичною наукою особливо виразно виявився у перше повоєнне десятиліття. Вивчення цього періоду є важливим з погляду розуміння особливостей розвитку історичної науки як у період сталінізму, так і у наступні роки. Саме на перше повоєнне десятиліття припадає апофеоз сталінського тоталітаризму. Період 1945–1955 рр. характеризували складність міжнародного становища, потужний розмах соціалістичних рухів у всьому світі та зростання ролі лівих партій. Під впливом розгрому фашизму посилювався національно-визвольний рух, загострилися суперечності між СРСР та його союзниками та капіталістичними країнами. Усе це і багато інших факторів сприяло посиленню ролі суспільних наук у цілому, наклало свій відбиток на історичну науку й освіту.

Після завершення Другої світової війни в радянському суспільстві склалися умови для посилення державного контролю над історичною наукою. В умовах господарської розрухи це робило її залежною від влади. Не встигла закінчитись Друга світова війна, як розпочалась «холодна війна». У цих умовах партійно-державне керівництво пильно стежило за ідеологічною сферою, суспільними науками. Посилення контролю держави над історичною наукою в післявоєнний період пояснювалося прагненням відновити втрачений під час війни вплив на суспільство. Перемога радянського народу у війні використовувалася у пропагандистських цілях як доказ переваги соціалістичного устрою над капіталістичним. Історична наука мала підтвердити конкретними історичними прикладами переваги соціалістичного суспільного устрою, науково обґрунтувати практику партійного керівництва у повоєнні роки. Посилення контролю над історичною наукою знайшло своє відображення у низці постанов з питань ідеології, що стосуються викладання та розвитку суспільних наук. У перші повоєнні роки керівництвом країни було вжито низку

заходів, що були спрямовані на підвищення ефективності ідеологічної роботи. Потрібно було щільніше пов'язати її з життям. У другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У ухвалили серію постанов, скерованих на посилення ідеологічної роботи у сфері суспільних наук. Значна частина передових статей журналів «Більшовик України», «Блокнот агітатора», «Вісник вищої школи» та ін. стосувалася питань ідеологічної роботи. Так, у журналі «Більшовик України» можна було прочитати: «Якщо говорити про найзагальніше завдання, яке стоїть тепер перед радянськими вченими, що працюють у галузі суспільних наук, то воно полягає у всебічному закріпленні, зміцненні нашої воєнної, економічної, політичної й ідеологічної перемоги над фашизмом» (Олександров, 1945, с. 15).

Для поживлення ідеологічної роботи, підвищення творчої активності наукової інтелігенції ЦК ВКП(б) обрав таку форму, як проведення дискусій з філософії (1947 р.), генетики (1948 р.), мовознавства (1950 р.), політичної економії (1951 р.), з найбільш важливих, суттєвих питань науки і суспільного життя. У національних республіках особлива увага приділялася боротьбі з проявами буржуазного націоналізму. Для вчених зазначалася необхідність актуалізувати проблематику досліджень, прискорити темпи наукової роботи. Крім того, особлива увага приділялася підготовці нових дослідницьких кадрів, нестача яких позначалася на розвитку науки (постанова ЦК ВКП(б) «Про підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру» від 25 червня 1947 р.). Посилення режиму під час «холодної війни» активізувало і новий виток гонінь на інакодумців, який отримав назву боротьби з космополітизмом. Ця кампанія мала на меті припинення наукових контактів фахівців з колегами за кордоном, захист інтелігенції від впливу небезпечних для влади ліберальних ідей. Зрештою, це призвело до засудження всього іноземного та вихвалювання вітчизняних досягнень. В усіх сферах знання вишукувалися реакціонери, прихильники буржуазної ідеології. Ця кампанія торкнулася й історичної науки.

29 серпня 1947 р. була ухвалена постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (1994, с. 291–296). У постанові

давалась оцінка працям, які були створені провідними науковцями та видані інститутом за 13 років – як у довоєнні роки, так і в роки війни. Це, зокрема, роботи загального характеру «Короткий курс історії України» за редакцією С.М. Білоусова, К.Г. Гуслистого, М.Н. Петровського, М.І. Супруненка, Ф.О. Ястребова, «Нарис історії України» за редакцією К.Г. Гуслистого, М.Л. Славина, Ф.О. Ястребова, перший том «Історії України» за редакцією М.Н. Петровського. ЦК КП(б)У вказував, що ці книги, «укладені в антимарксистському дусі, містять в собі грубі політичні помилки і викривлення буржуазно-націоналістичного характеру» (1994, с. 291–296). З таких звинувачень, як правило, випливали «оргвисновки». У своїх спогадах харківський професор І.К. Рибалка (1919–2002) писав: «Цією постановою було нанесено прямий удар по історичній науці» (Рибалка, 1999, с. 95).

Як відомо, у кожен історичну епоху існує певний зв'язок історії й ідеології. Будь-яка ідеологія містить у собі історичний елемент, прагне спиратися на історичний досвід. З іншого боку, кожне суспільство висуває до історичної науки свої вимоги ідеологічного характеру, основні з яких зводяться до охорони й зміцнення держави. З огляду на це дослідник, будучи носієм конкретного світогляду, не може, як правило, повністю уникнути ідеологічної спрямованості своїх робіт. Говорячи про історіографію радянського суспільства у 1945–1955 рр., необхідно мати на увазі, що її розвиток відбувався в умовах культу особи Й. Сталіна, який наклав серйозний відбиток на всі галузі науки.

Існують принаймні два основних погляди на стан історичної науки у досліджуваний нами період, що заслуговують на увагу. Один із них висловлювався та боронився радянськими дослідниками, які вказували на швидке відродження історичних досліджень на визволених після війни територіях СРСР, масштабну підготовку і перепідготовку кадрів, вирішення істориками тих завдань, які перед ними ставила комуністична партія й держава. Другий погляд набув широкого поширення у період занепаду СРСР, особливо після його розпаду. Він зводився до того, що політичний режим у повоєнні роки низкою ідеологічних кампаній призвів до розгрому історичної науки (подібно того, як це було зроблено, наприклад, із генетикою).

І перший, і другий погляд, на нашу думку, хибують на односторонність і відповідають тій чи іншій заангажованості її adeptів. Істина, думається, лежить між цими твердженнями. У реальному житті було й перше, й друге. Плідним може бути не пошук нових аргументів на користь цих двох поглядів, а їх синтез, відмова від штучного лакування або драматизації подій.

У другій половині 40-х років ХХ ст. світ вступив у добу гострої конфронтації, коли боротьба ідеологій була основним стимулом усесвітнього протистояння. На планеті почалась тривала смуга «холодної війни». Конфронтація проникла в сутність суспільних систем. Якщо, наприклад, Й. Сталін з його оточенням замислив і реалізував у повоєнні роки нові чистки, починаючи з ленинградської «справи» і закінчуючи « справою » лікарів, то у США сенатор Д. Маккарті влаштував полювання на відьом, вимагаючи фізичного знищення не тільки комуністів, а й тих, хто їм співчував. Образ ворога, що сповідувався буржуазними політиками стосовно Радянського Союзу впродовж усіх десятиліть «холодної війни», послужив для радянського керівництва однією з підстав для продовження теорії й практики тоталітаризму. Історичній науці приділялося особливе місце у рішенні ідеологічних завдань, які стояли перед країною й суспільством у той час. Ми вважаємо, що ніколи – ні до, ні після аналізованого нами періоду – значення історичної науки в очах влади не було таким важливим. У рамках радянської системи історіографічний чинник розглядався як вельми придатний засіб політико-ідеологічного впливу на формування народної свідомості у напрямі, що його визначало партійне керівництво. Можна без перебільшення констатувати, що серед інших гуманітарних наук і предметів історичним дисциплінам в СРСР надавалося особливе місце та роль.

На прикладі діяльності історичного факультету Харківського державного університету можна побачити, в яких умовах відбувався процес відновлення та подальшого розвитку історичної науки й освіти в цей час, з якими труднощами й проблемами довелося зіткнутися. Серйозною перешкодою, що заважала нормальній роботі університету у Харкові, була відсутність потрібної кількості навчальних приміщень. За роки війни і німецько-фашистської

окупації університету було завдано колосальних втрат, було зруйновано навчальні приміщення й лабораторії, гуртожитки, майже повністю знищено археологічний музей і нумізматичну колекцію. Повністю був знищений архів університету. Значної шкоди німецько-фашистські окупанти завдали книжковому фонду ЦНБ, знищивши величезну кількість літератури. Виступаючи на нараді наукових робітників у травні 1944 р., ректор університету професор І.М. Буланкін говорив: «Університет у порівнянні з тими можливостями, які були до війни, має можливість працювати приблизно на 25%» (Державний архів Харківської області, ф. 2, оп. 2, спр. 398, арк. 15).

1945/1946 навчальний рік був першим післявоєнним роком у житті Харківського державного університету. Перед колективом історичного факультету стояло завдання налагодити навчально-методичну, науково-дослідницьку та суспільно-політичну роботу. Наказом міністра вищої освіти СРСР від 4 листопада 1946 р. на історичних факультетах державних університетів поновлювався 5-річний термін навчання. Велику організаційну роботу щодо відтворення й налагодження діяльності історичного факультету ХДУ здійснив деканат під керівництвом декана професора М.М. Пакуля (1944–1946 рр.), який зробив вагомий внесок у розвиток медієвістики, і доцента, заступника декана (пізніше професора й декана) А.Г. Слюсарського (1946–1962 рр.), чий дослідження проблем історії Слобідської України не втратили свого наукового значення до теперішнього часу. Колектив історичного факультету ХДУ завжди складався з висококваліфікованих спеціалістів, але у перші повоєнні роки їх було небагато. Вирішальну роль у цьому повинна була відіграти аспірантура, що відкрилася у 1945 р. У її перший набір увійшли: Й.-Ш.Х. Черномаз, О.К. Живолуп (за спеціальністю «Історія ВКП(б)»), І.К. Рибалка, М.А. Литвиненко (за спеціальністю «Історія України»)(Державний архів Харківської області, ф. 2792, оп. 7, спр. 136, арк. 126). Усього за період з 1945 до 1955 рр. аспірантуру з історичних дисциплін ХДУ закінчило 50 осіб, із яких 40 – успішно захистили дисертації (Державний архів Харківської області, ф. 2792, оп. 7, спр. 1028, арк. 70).

Як уже зазначалося, одним із найважливіших завдань, що постали перед історичною

наукою у повоєнні роки, була підготовка наукових кадрів. Зі збільшенням кількості захищених кандидатських дисертацій зростають вимоги до них. Якщо у перші післявоєнні роки головна увага приділялася самому факту написання дисертації, то до кінця 40-х – початку 50-х років підвищувалися вимоги до їх якості. Цьому питанню було присвячено низку постанов ЦК КП(б)У: «Про підготовку наукових кадрів через аспірантуру в Українській РСР» від 17 січня 1947 р., «Про положення та заходи по покращенню підготовки та захисту дисертацій у вузах і науково-дослідних закладах Української РСР» від 11 лютого 1950 р. (Вища школа Української РСР, 1968, с. 47). На адміністрацію вищих навчальних закладів покладалася серйозна відповідальність за керівництво й виховання молодих кадрів і контроль над роботою дисертантів.

Авторитет історії безпосередньо пов'язаний зі ступенем її впливу на суспільне життя. Перше післявоєнне десятиліття характеризується помітним поживленням у розвитку історичної науки. У результаті Другої світової війни відбулось виправдання того, що здійснювалось у країні з 1917 року. Були й інші причини, що зумовили особливе значення ідеологічної роботи у повоєнні роки. Війна, як відомо, викликала скорочення фундаментальних досліджень у суспільних науках. Треба було в найкоротший термін наздогнати упущене. Перемога радянської армії та вигнання фашистів із захоплених ними територій супроводжувалися вибухом патріотичних почуттів народу, зміцненням громадянської свідомості, самоповаги, гідності, схильності до незалежних суджень, нестандартних політичних оцінок. Ці набуті в умовах воєнної епохи мислячою частиною суспільства риси суперечили панівній в усіх сферах життя народу, в тому числі духовній, тоталітарній командно-адміністративній системі. На фоні воєнних перемог виникла загроза для стабільності й ідеологічної монополії правлячої партії. Було ще одне міркування, на якому всіляко наголошували партійні ідеологи, – фактор зовнішнього впливу. По-перше, десятки мільйонів людей, перебуваючи на окупованій території, зазнали впливу фашистської ідеології. По-друге, мільйони людей, одягнувши військову форму, переступили кордони буржуазної Європи, тривалий час перебуваючи в інших

країнах, де вони мали змогу ознайомитися з далеким від соціалістичного устрою суспільним і господарським ладом, життям та побутом їх народів. Одним із найважливіших факторів, що також вплинув на розвиток суспільних наук, була «холодна війна». Повоєнні роки характеризувалися підвищенням інтересу до радянської проблематики, активізацією вивчення історії радянського суспільства. Історична наука оголошувалась однією з найважливіших ланок ідеологічного фронту. Після смерті Й. Сталіна (1953 р.) починається новий етап у розвитку країни й суспільства. Це з усією очевидністю виявилось у своєрідній другій колективізації села, що відбувалась у хрущовські роки, у новій вельми жорсткій атаці на церкву, в різкому розширенні комуністичної пропаганди тощо.

Висновки. Державний контроль над історичною наукою остаточно утвердився у повоєнні роки. Його методи залишалися незмінними до другої половини 1980-х років. Значення історичної науки у ХХ ст. істотно зросло порівняно з іншими періодами історії. З одного боку, історичній науці пред'являється соціальне замовлення, що є формою впливу суспільства

на науку, а з іншого боку, наука у вигляді знання впливає на суспільство у всіх його сферах. Історична наука виявилася політизованою галуззю знання. Політизація і міфологізація історичної науки – типове явище для усіх країн, але у Радянському Союзі вона виявилася особливо помітною. Визнання історичної науки як важливого компонента в ідеологічній системі спричинило регулярне втручання у розвиток радянської історіографії з боку влади. Її найважливішим компонентом стали ідеологічні кампанії, що є засобом політичного контролю. Таким чином, ідеологічні кампанії стали важливою формою контролю та управління історичною наукою. Вони дозволяли ефективно насаджувати у науковому середовищі владні розпорядження. Історія радянського суспільства спотворювалась, будучи предметом політичних маніпуляцій. Але, попри свою силу, вони не змогли придушити поступальний рух вітчизняної історичної науки. Подальший успішний розвиток історичної науки залежав від надання їй нових можливостей, вивільнення творчого потенціалу вчених, розширення поля дослідницької діяльності.

Список використаних джерел:

1. Баран В.К., Даниленко В.М. (1999). Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. Т.13. 303 с.
2. (1968). Вища школа Української РСР за 50 років. Ч. 2.(1945–1967 рр.). Київ: вид-во Київського університету, 1968. 539 с.
3. Державний архів Харківської області. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 398. 50 Арк.
4. Державний архів Харківської області. Ф. 2792. Оп. 7. Спр. 136. 76 Арк.
5. Державний архів Харківської області. Ф. 2792. Оп. 7. Спр. 1028. 71 Арк.
6. Колесник І., Смолій В. (2016). Історик і влада. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 548 с.
7. (1994). Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1994. 560 с.
8. Олександров Г.Ф. (1945). Про деякі завдання суспільних наук у сучасних умовах. *Більшовик України*. № 14. С. 12–29.
9. (2010). Повоєнна Україна: нариси соціальної історії друга половина 1940-х – середина 1950-х рр. / за ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
10. Рибалка І.К. Така наша доля. (1999). Сторінки життя мого покоління. Харків: Основа, 1999. 200 с.
11. Сірук Н.М. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). (2013). Луцьк: Східно-європейський ун-т імені Лесі Українки, 2013. 207 с.
12. (2014). Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба / О.Г. Бажан та ін.; за ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 697 с.

References:

1. Baran, V.K., Danylenko, V.M. (1999). Ukraine v umovakh systemnoi khyzy (1946-1980-rr. [Ukraine in conditions of systemic crisis (1946–1980)]. (Vol. 13). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukraine [in Ukrainian].
2. (1968). Vyshcha shkola Ukrainskoi RSR za 50 rokiv (1945–1967 rr.) [Higher school of the Ukrainian SSR for 50 years (1945-1967)]. (Vol. 2). Kyiv: Kyivskoho universytetu. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. 2. Op. 2. Spr. 398. 50 Ark. [in Ukrainian].

4. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. 2792. Op. 7. Spr. 136. 76 Ark. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. 2792. Op. 7. Spr. 1028. 71 Ark. [in Ukrainian].
6. Kolesnyk, I, Smolii, V (2016) *Istoryk i vlada*[The historian and government]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukraine [in Ukrainian].
7. Panchuk M.I. (ed.) (1994). *Natsionalni vidnosyny v Ukraini u KhKh st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. [National relations in Ukraine in the 20th century. Collection of documents and materials.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Oleksandrov, H.F. (1945). *Pro deiaki zavdannia suspilnykh nauk v suchasnykh umovakh*. [About some tasks of social sciences in modern conditions]. *Bilshovyk Ukrainy – Bolshevik of Ukraine*. No. 14, pp. 3–8 [in Ukrainian].
9. Bondarhuk, P.M. Vronska, E.V, Koliastruk, O.P. (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii druha polovyna 1940-kh - seredyna 1950-kh rr.* [Post-war Ukraine: Essays on the Social History of the Second of the 1940s – Mid-1950s]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukraine [in Ukrainian].
10. Rybalka, I.K. (1999). *Taka nasha dolia. Storinky zhyttia moho pokolinnia*. [This is our fate. Pages of the life of my generation.]. Kharkiv : Osnova. [in Ukrainian].
11. Siryk, N.V. (2013). “Zhdanovshchyna” v Ukraini (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh pokiv KhKh st.). [“Zhdanovshchyna” in Ukraine (the second half of the 40s – the beginning of the 50s of the 20th century)]. Lutsk: Skhidno-yeuropeiskyi un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
12. Bazhan, O.H, Bondarhuk, P.M, Borysenko V.K. (2014). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm I khrushchovska doba* [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukraine [in Ukrainian].